

ТВОРЧИЙ ВНЕСОК ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ

Розуміння ролі великих майстрів художнього слова в історії української культури є необхідною умовою знання історії України, формування української національної ідентичності, виразником якої є мова.

У розвитку української національної мови вчені традиційно виділяють чотири періоди: 1) протоукраїнська мова (VII – XI ст.); 2) староукраїнська мова (XI – кінець XIV ст.); 3) середньоукраїнська мова (кінець XIV – початок XIX ст.); 4) нова українська мова (з початку XIX ст. і донині).

Початком становлення нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік – рік опублікування трьох перших частин «Енеїди» І. Котляревського, що утвердила загальнонародну мову в літературі. А сам її автор по праву називається зачинателем нової української літературної мови.

Т. Шевченко своєю творчістю завершив процес формування української літературної мови на народному підґрунті. Його попередники (І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко та інші письменники) багато зробили для розвитку української літературної мови, її лексико-граматичної будови. Однак саме мова творів Тараса Шевченка характеризується наддіалектністю, зорієнтованістю на весь територіальний та історичний україномовний простір. Т. Шевченко «вивів» українську мову «на шлях ширшого літературного розвою» (І. Огієнко), синтезував загальнонародні лексичні, фонетичні, граматичні особливості. Твори Великого Кобзаря увібрали в себе все багатство української національної мови: простоту і незвичайну ритмомелодіку розмовної мови, різноманітність інтонацій і мелодій пісень, сум народних дум, мудрість казок, влучність прислів'їв і приказок. «Україна прокинулася у Шевченкові» (М. Огарьов), який показав усьому світові чарівність, величність і могутність української мови. Поет відшліфував народне слово, надав йому естетичної краси, нових фарб:

«Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!..» – писав Тарас Шевченко, надаючи особливої експресивності, виразності звучання українському слову.

«Твори Шевченка, видані окремою книгою «Кобзар», свідчать про надзвичайне обдарування автора. Він не тільки насичений народною малоросійською поезією, а й цілком оволодів нею, підкорив її собі і дає їй витончену, зразкову форму», – підкреслював відомий діяч української культури М. Костомаров. А російський критик і письменник М. Чернишевський зазначав: «Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література... не потребує нічиєї ласки».

Відомо, що «Кобзар» Т. Шевченка виходить у світ в період брутального наступу на українське слово, зневіри й вагань української інтелігенції, коли на українську мову стали дивитися як на приречену до загибелі. Так, у журналі «Вестник Европы» (1815 р., кн. 22, с. 123) було написано: «... українська мова в нинішньому стані здатна тільки для таких жаргівливих жанрів, як «Енеїда», і дві чи три відомі оди», вона «ніколи не була підведена під граматичні правила». О. Павловський у передмові до «Граматики малоросійського нарѣчя» (1818 р.) назвав українську мову «исчезающее нарѣчье», у зв'язку з чим і вирішив записати її для нащадків у своїй граматиці.

За словами І. Франка, «Кобзар» Шевченка вибухнув «мов джерело чистої, холодної води», заяснів «невідомою досі в українському письменстві... простотою і поетичною грацією вислову». Забите, загнане царською політикою слово раптом прорвалося, сміливо заявило про своє право на існування, більше того – про «право українського народу на дальше існування і розвиток» [3, с.51].

Т. Шевченко сміливо вводив народнорозмовну мову в поезію, але це було не просте копіювання, а робота геніального майстра слова, який глибоко знав скарби живої народної мови, народної пісні. Як уже зазначалося, у мові Шевченка (у фонетиці, лексиці, морфології тощо) майже відсутні діалектизми (навіть рідної йому Звенигородщини), селянське просторіччя. Якщо в «Енеїді» І. Котляревського ще не цілком унормована лексика (уживаються слова *завладіє* і *заволодіє*, *помре* і *нагло околіє*, *вокруг життя*), не відбита чітко фонетична система з її різноманітними змінами голосних і приголосних (*радість* і *радоість*, *бой*, *боль*, *дрижати* і *дрожати*), не унормовані граматичні форми (*власною своєю рукою*; *милої* і *милой*); *по сотнях*, *по полках* і *по разним сотням*, *по полкам*), то у творах Т. Шевченка простежується тенденція до унормування української літературної мови. Наприклад, у Котляревського діалектне слово *буцим* трапляється 11 раз, а літературне *ніби* – 1 раз, у Шевченка – *буцим* – 2 рази, а *ніби* – 64.

Крім того, Т. Шевченко з почуттям міри вживав лексику і фразеологію церковнослов'янської мови, архаїчні порівняння та метафори українських літописів, образи з античного світу, Біблії. Як зазначав І. Огієнко, «хоч в його мові вони нерідкі, та завжди на своєму місці, завжди як окраса стилю» [1, с.212].

Великий Кобзар синтезував у своїй творчості усний і писемний варіанти української мови, збагатив її досягненнями світової культури. Поет поповнив літературну мову філософськими термінами (*декабрист, естетика, матерія, свобода, філософія* та ін.), літературно-мистецькою і загальнокультурною лексикою (*арена, арія, гармонія, грація, епілог, елегія, інтродукція, легіон, лабіринт, консіліум* та ін.), ономастичною лексикою (*Богун, Гамалія, Гонта, Конецьпольський, Наливайко, Підкова, Трясило, Чалий* і под.), топонімічними назвами (*Батурин, Звенигород, Монастирище, Лисянка, Сміла, Яр Холодний, Мотрин монастир* тощо), реальними і міфологічними іменами та назвами стародавнього світу (*Архімед, Прометей, Аполлон, Лета, гінекей, гладіатор*).

Слід відзначити неосяжність діапазону Шевченкового слова, яке відбило в собі всі кольори і барви світу, синонімічні можливості фонетики і граматики мови, багатогранність літературних жанрів, родів і видів, стилістичні особливості української мови. Слово Шевченка відображає в собі духовні скарби народу, його історію, звичаї, культуру. У рідному слові Т. Шевченко вбачав могутню силу:

*«... Возвеличу
Малих тих рибів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово».*

Мова творів Тараса Шевченка віддзеркалює характер українського народу, розкриває його душу в усіх її проявах, стає емоційно-експресивним центром (*ласочка, пташка Оксана; сердяга, убогий, бідний Ярема; чорнобрива Катерина* тощо). Різноманітні форми імен у творах Т. Шевченка демонструють багату словотвірну систему української мови (*Катря, Катруся, Івась, Івашечка, Петрусь, Петруха, Наталонька* та ін.). Стилiстичні можливості слова передано за допомогою демiнутивних словотворчих засобів (*нічка, соловейко, пташечка, лишенько, головонька, слiзоньки, серденько, місяченько, рученьки, личко, оченята, ангелятко, дівчинонька, подруженька* та ін.), образної символіки, метафоризації (*хата-могила, сичі віщують; могили сумують, говорять, з вітром розмовляють; Україна журиється, плаче, сиротою блукає над Дніпром* тощо). Т. Шевченко створював і нові слова (*широкополі лани, ревучий Дніпро, худорослі воїни* та ін.). Ціла низка таких авторських неологізмів закріпилася в нашій мові. Варто також зазначити, що поет утвердив у літературі давні українські форми звертань: *«Зоре моя вечірняя, Зійди над горою, Поговорим тихесенько В неволі з тобою», «Катерино, серце мое! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся З малим сиротою?»*.

Довершеність вислову, гармонія змісту і звучання, музичність мови Т. Шевченка є свідченням глибокого знання поетом джерел рідної мови, чуття мови, розуміння ваги літературної мови в письменстві. У творах Кобзаря ніби «цілий народ... говорить устами свого поета»

(М. Костомаров). Підтвердженням цьому є народні пісні на слова Т. Шевченка: «Ре́ве та стогне Дні́пр широ́кий», «По ді́рові ві́тер ві́є», «Ду́ми мої́, ду́ми мої́», «Нащо́ мені́ чо́рні брови́», «Ой лі́та оре́л, лі́та сизий́», «Як умру́, то похова́йте», «Зоре́ моя́ ве́чирня́» та ін.

Іван Огієнок, підкреслюючи простоту і ясність синтаксису мови Шевченка, зазначав, що «в його творих речення будуються по-народному», «панує так звана паратакса», тобто «рівнорядні речення, а не накопичення підрядних речень до одного головного (гіпотакса)». Це робить Шевченкову мову ясною і простою. І цим Шевченко створив власний поетичний стиль, що ґрунтується на українській пісні не тільки мовою, але й ритмічною формою [1, с.215].

Незважаючи на те що поет писав свої твори російським правописом (іншого не було), граматика мови Шевченка відображає граматичну систему української загальнонаціональної мови. Наведемо зразок з оригіналу 1847 року:

*«Мени однаково чи буду
Я жить вь україни, чи ни.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене вь снугу начужини
Однаковисинько мени».*

Т. Шевченко свідомо уникає русизмів, просторіччя, відмовляється від форм типу *говоре, носе, частовати, утопиця, сміця, Хведір, Хвастів*, які трапляються в мові інших письменників. У творах Великого Кобзаря простежується усталення літературних форм *говорить, носить, Федір, Фастів*, дієслів із суфіксом *-ува- (частувати)* і правописних форм на *-ться (утопиться, сміється)*, уживання закінчення *-єю* в орудному відмінку однини іменників м'якої і мішаної груп I відміни (*землею, клунею*, хоча *зорею* і *зорьою, душею* і *душою*). Отже, Т. Шевченко постійно відшліфовував свою мову, прагнув зробити її зрозумілою для широкого читацького кола. Так, у листі до брата Микити 1840 р. Шевченко писав: «Брате Микито, треба б тебе полаяти... за те, що я твого письма не второпаю: чорт-зна по-якому ти його скомпонував – ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те... А я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму» [1, с.213].

У творах Кобзаря остаточно утвердилися і національні назви *Україна, український* [1, с.215].

Таким чином, Тарас Шевченко відібрав із національної мови українського народу найкращі лексико-фразеологічні, орфоепічні, граматичні, стилістичні засоби і поєднав їх у своїх творах у єдину чітку мовностилістичну систему. Він уперше в історії розвитку української мови унормував загальнонародну мову, відкрив для нашої мови необмежені перспективи подальшого розвитку як мови літературної, підніс її до рівня високорозвинених європейських мов. Саме тому ми і називаємо Тараса

Шевченка основоположником, творцем сучасної української літературної мови.

Література:

1. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик / Іван Огієнко. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
2. Поплавська Л.В. Тарас Шевченко як творець української літературної мови в рецепції Івана Огієнка / Л.В. Поплавська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 38. – С. 274-278.
3. Шаблювський Є. Народ і слово Шевченка / Євген Шаблювський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 533 с.

Роговенко М.М.

Національна академія внутрішніх справ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Відповідно до статті 10 Конституції України держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [1]. Закріпивши на конституційному рівні зазначений обов'язок стосовно української мови, держава водночас гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Практичною проблемою є співвідношення вказаних інтенцій та їх реалізація у державній політиці. Прийняття парламентом Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року є одним із яскравих прикладів цієї проблеми. Особливої специфіки цьому надає міжнародний розголос прийнятих Україною рішень. Так, найбільше занепокоєння у представників іноземних держав викликала стаття 7 вказаного Закону, якою визначено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Водночас особам, які належать до корінних народів і національних меншин України, гарантується право на навчання рідною мовою поряд з українською мовою в комунальних закладах дошкільної і загальної середньої освіти. Це право реалізується через окремі заклади освіти, класи (групи) з навчанням мовою відповідної національної меншини та корінного народу України поряд з українською мовою, що створюються відповідно до законодавства, і не поширюється на заклади освіти, класи (групи) з навчанням українською мовою. Особам, які належать до корінних народів і національних меншин України, також